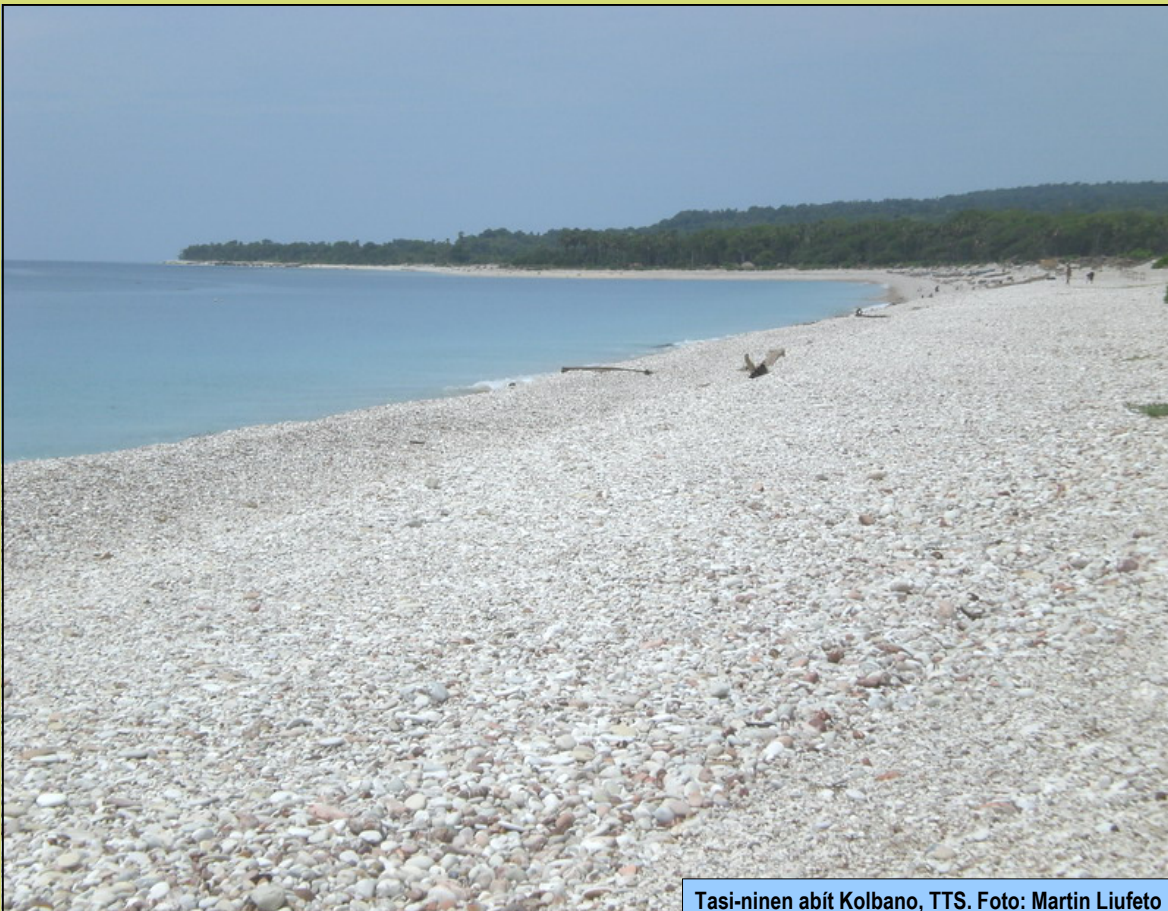

Tbait Tenab teik Uab Metô

Edisi Ahunûsekê (01), 9 Funnê 2010 Funan Nua Npoi Haefes

Publikasi Gratis neik Uab Metô neu Kit Ok-okê a-nbi Format PDF
A'úbmepu : Yohanes Manhitu, Yogyakarta. Email: ymanhitu@yahoo.com

Tasi-ninen abít Kolbano, TTS. Foto: Martin Liufeto

*Tuis neu
Edisi i*

- ◆ Tasaitan Museum Neu Uab Amates (*Artikel*)
- ◆ Ntomneu Uab Metô In Ejaän (*Varia*)
- ◆ Kaisâ Mumtau (*Puisi*)
- ◆ Besi Nok Tapan (*Uabatekâ*)

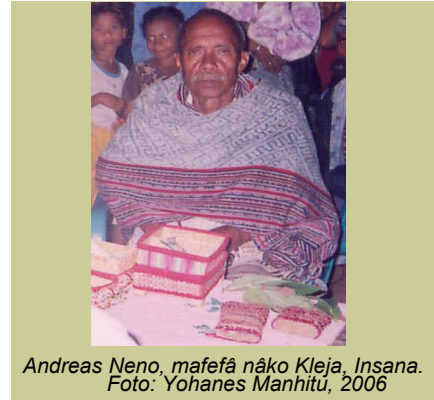
Tasaitan Museum Neu Uab Amates

UAB amates nane sâ? Nane uab lê namneuk nâko kanan uab-tuaf sini tnan kin. In ka mamolok fa ben on alat komunikasi amonit mesê. Kalu tuaf-pukan nane nmuî in tuis, in uabe lof nabala nbi in tuis-sin. Me kalu ka nmuî fa tuis, neu in lof namneuk nu-nfin, ma ka mapalolî fa ben. Faktor sâ es nabeî nane-kun uab-es? Faktor amleü'sekê (ekstrim) eslê 'suât aî mleü, onlê nainunus, tsunami, makenat, loltópukan (genosida), mbt. Naik nâko nane, situasi politik ma to(b) in sinmakat amnekut msâ nabeî naneuk uab. Onlê he tâmaet atoni, nmuî lalan humaf namfau he taneuk tain uab-es. Jared Diamond (nbi in tuis majudul *Speaking with a Single Tongue*(1), Tamolok teik Uab Mesê) natón nak a-nmuî lalan langsung nua he tâmaet uab-es: (1) tâmaet tain amolok ok-okê nâko uab nane. (2) thâmuî (tsiksa) kanan tuaf amolok uab nane. Ntomneu faktor nomer mesê, in a-nfé tlekâ neu onmé kaesmutî Kalifornia, Amerika-sin, nâmaet uab Indian Yahî antara ton 1853 ma 1879, ma onmé anaäplenat Inglês-sin naneuk uab katuaf a-nbi Pah Tasmania antara ton 1803 ma 1835. Ma ntomneu lalan nomer nua, in a-nfé tlekâ neu onmé anaäplenat Pah Amerika ini nmoê he naneuk nain

uab katuaf fauk a-nbi Amerika Utara.

Aim he tkios faktor abitin fafon i mesê-mesê. Kalu taneöp a-ntomneu tsunami lê a-ntoman Pah (*Pulau*) Aceh nbi ton nua afinit (*Funboësamnuâ* 2004), hit masit lof taäkâ tak uab aî dialek (logat) fauk namnekunen, fun uab-tuaf a-nmaten, aî naen nasaitan sin kuan oras mleü nane ntoman (nalail) sin. Akâ nane lo ntom. Labláb, oras tais-asaet ma nainunus amneiktuaf nane nfin, *Kompas* nteknan uab fauk amnekut nane. Okemsâ, kalu hit tamnau noesaet a-nbi oras Naî Noh (Nuh) a-nsae neu b(a)nao, hit lof taneöp tak uab fauk a-msâ lof namnekun (namneâ) nbi oras nane, fun oe asaet nalembab nain uab-tuaf namfau. Me ntomneu lê amunit i, hit fê a-tpalú he takhain (thain) data namfau ntein helê tamolok.

Ntomneu situasi politik, hit ok-okê tahin tak haef namfau situasi humaf i neiki mleü 'naek neu uab-es in monit. Ate hit tamatab lasi i. Nbi ton 1788 – fê natuin Jared Diamond in hantonas –, oras atoin-Eropa fê nemantean, atoin-aborijin(2) abitin Austa-

Andreas Neno, mafefâ nâko Kleja, Insana.
Foto: Yohanes Manhitu, 2006

rali nmuî uab humaf 200. Me neno i ala 100 es fê mapakê. Neiskin esan mé? Namnekun! Fun sâ? Fun uab Inglês (Ingris) es nakalab sin. Kalu he tpiô nâko tonnatun ahunut (nbi abad 4'e), oras atoin-Roma nemantean pah pisâ fauk a-nbi Pah'úf Eropa, topukan namfau es-es nok kun in uab. Me kalobes (ka 'ló fa) onnane, ala uab Latín to'amfaut (*lingua vulgaris*) – ka atoin'askolat sini (*sermo urbanus*) fa – es mapakê on uab masimô (uab pah) a-nbi pah pisâ 'naek nane. Uab Latín lê matekâ ahunut i namuin nahonis uab Spanyol, Prancis, Portugis (Portu [gés]), Italia, mbt. Talantea munî i hit fê tit negara Afrika bian es a-npaek natutan uab Eropa fauk ma uab Arab he nanaoba plenat, to(b) in monit, ma kanan administrasi nbi sin negara-sin. Kalu onnane, uab Pah Afrika-sin esan mé? Mapakê ka kahâ? Mapakê piuta, me

fê namfau es mapakê ala nbi umenan (fomili nok fomili), kuan, 'pasâ (sobâ), ma baelkoti bian. Nmaneo, nmuî uab uf nua – Swahili(3) ma Hausa – me uab matâteme nkuasa nneisin sini. Neu lekâ uab matâteme-sin lof masekâ neik uab nâko Pah Afrika? Ka tahîn fa lekâ nanait amasat i natisbon neu sin.

Faktor amunit lê au 'tek ulali eslê to(b) in sinmakat he npanat in uab. Faktor i haef namfau nmataul nok faktor ahunut – situasi politik. Uab-es in monit a-nsonlaiton neu in amolok-sin sin lisan ma sinmakat. Kalu sin namliê (nmalinan) he npaek uab nane piuta, kaisâ tamtau, uab nane lof namlia nabala. Me kalu haefes hit tabai hit uabe on uab kuan, uab tuaf ka askolat, uab afoltuis, aî on uab-es teik tekas ka amasat bian, neu tpaobaha ini mnekun, fun in a-npaumaken. Natuin au tenab, uab es-es nane topukan ok-okê ini 'maus kultural. 'Maus neu to(b) ka ala fa sin loit, mnatû, noinmutf, iunleko, 'pik-unû, aulnoni, aptais aklimâ, muît, uemfatu, ma humaf bian. Hit uab nane hit identitas! Onlê KTP. Ma natuin uab, hit nabeî tahîn to(b) aî tuaf-pukan-es in monit ma lisan. Tatlêkâ, hit lof ka tahîn fa atoin-Metô leko-leko kalu hit ka tahîn fa sin uab (Uab Metô). Nane fun "smanaf" amaneot nâko atoin-Metô eslê in aube kun. Es onnane, ala natuin uab, hit nabeî taim he tahîn leko-leko tuaf-pukan-es ini "smanan" lê a-nfé monit neu in aon-nonon (aon-taün).

Nmataul nok lasi i, aim he tkios Uab Metô (uab Dawan(4) in monit neno i. Natuin Grimes(5) (nbi ton 1997), nmuî tuaf 600.000 es a-npaek Uab Metô. Ka tahîn fa neno i total i nsae ka nsau. Msâ ka tahîn fa apaket amfaûsekê nê m nâko dialek (logat) mé. Neno unû, ka tahîn munî i, Uab Metô mabandu (matalâ) a-nbi skól (skolâ). Liânaskól (liânaskolâ) sekau es namolok uab i musti napein kastigu (hâmuît/siksa). Es onnane, liânaskól-sin babaun nasaitan sin uab a-nbi skól ma npaek uab Indonesia (*Bahasa Indonesia*) nmeskun. Nbi monê, kalu naëuk (natéf) sin kulu

(guru) aî tuaf maâptaikase bian lê nahîn Uab Metô, sin naüaban Labit. Neu, nanao sin nasaitan sin uab. Sin bian, masi nbi ume namolok Uab Metô, nbi monê ka nlomin fa he npake fun namaebok kaiskaisâ atoni bian nak sin nak atoinkuan, aî tuaf ka askolat. I ka nak fa nak hit he tasaitan aî a-tpenan Labit (uab Indonesia). Ka on fa nane! Nane hit uab nasional. Hit musti tpananat ma tpake piuta, fun in es a-nfut-namepan kit nok hit olif-tataf a-nbi Pah Indonesia in nanan. Amaneote eslê tpaek uab ok-okê natuin sin tabu ma bale. *Bifê sekau es he natai bikini (aptainiut) he natuin festa kabin?* Hit konstitusi (*Indonesia*) msâ a-npanat kanan uab katuaf a-nbi Negara Indonesia. Ma negara nmuî taes-sutais (*tanggung jawab*) he npanat ma namliab uab ok-okê. Kalu konstitusi (UUD) nak onnane, hit musti tmoê tatuin in lekat, in lulut.

Nahûn nâko laismae aî lasimtaus he tamolok Uab Metô, hit ka taneöp fa he 'ttui (tlul) teiki nbi hit

"Kalu tuaf-pukan nane nmuî in tuis, in uabe lof nabala nbi in tuis-sin. Me kalu ka nmuî fa tuis, neu in lof namneuk nunfin, ma ka mapalolî fa ben."

monit neno-neno. Nmaneo, uab i fêka nmuî fa in gramatika standar. Masi onnane, aim he tmlai nai babaun. Onlê hit tahîn, tuis a-nbi Uab Metô a-nmulai nbi oras kaesmutf nanaob sin kuasa-paksa a-nbi Pah Timor. Me alakun ampaer (uispaer) ma panlita (pendeta) kaesmutf-sin es, natuin katuaf fauk sin tulun, a-nfé sin nekan nanan neu meuptuis. Sin mepu i nafuab sulat humâ-humâ lê mapakê neu mepu Uis Neno, onlê sulonen(6), sulsít, ma neisneis neu Sulat Kninô(7). Mepu humaf i namfau es ka matuî fa nain neik Uab Metô, me matlakab nâko uab bian lê mapakê a-nbi Pah Seranî, nane eslê uab Ibrani, uab Yunani, uab Latín, uab Jerman, uab Olain(8) (Balana, Balanda) ma uab Portugis (Portu[gés]).

>>

Kanan tuis nâko kulu-sranî lê mamotâ ma masounû neu kuan-kuan es a-ntulun tosrani (tosrani) he nânoinâ ma nahin tosrani in nesan. Me oras salit nane namtis, mepu humaf i onhe masaitan. Masi matutan, in a-ntû neu baha lasikle (greja). In ka ntea fa monit sekuler (ka-agama ini)–ntomneu tobe in monit sosial humaf bian.

Haefes au 'nen tuaf bian namolok, nak Uab Metô lof ka nmaet fa kalu ataibeti (ataimau) ma ataitais, amamat ma amneukbako (amneuktabako) abitin kuan fê eskin. Hanaf i lo ntom. Me hit musti tahin, ka ala fa sin – abitin kuan – es musti npanat uab i nanoeba. Hit ok-okê – ataibeti-ataitais, ânosomnanû-ataikalét (ataibistidu), amnasit-munif, apaokuan-anaolalan – musti tpoloil (tperkat) ma tpanat uab i natuin hit molok neno-neno ka/ma hit tuis. Afi hit beï ma nai mafefâ-sin nabelak nain kit uab amasat i henait hit tamliab ma tafinib neu batan amunit. Es onnane, aim he nekmesê-ansaomesê kit tpoloil ma tpaek hit uab teik nek'amlilat (nekmalinat) piuta. Kaisâ tamaebok, kaisâ tneknua!

On hantobes, sekau es a-nloim he nsiap museum neu in uab? Au uâkâ, ka tit fa es. Somak in ka nsinmakan fa in uabe nobamesen. Nbi oras hit taloitin museum neu uab-es, hit musti taloitin es a-ntein neu in to(b) ma kanan lasi amasat onlê tekanab (takanab), toni (naton), ne(l), sít, 'tekâ ('kakê), nuün (nuän), bonet (hering), ma humaf bian. Hau afuat-es, oras in a-nluin, in neik nain ini 'baän, taün, toen, slekin, non, ketan, mafon, sufan ma fuan. Uabe msâ onnane; lekâ uab-es namneuk nâko pah-pinan, in a-nlem nok uab-tuaf sin tenab, lisan, nono, 'takaf, sailumat, laün-laban, koâ, ma humaf bian. Tpanat uab amonit nalekoneis nâko tamonib tafani uab amates! Ω

Yohanes Manhitu in tuis
Yogyakarta, 16 Funhâ 2006

- (1) Npoi nbi *Microsoft Encarta Encyclopedia Deluxe 2000*; mamnaiti nâko *Discover Magazine*, Funnua 1993
- (2) Kuatuf amaneot a-nbi Pah Austarali. Sin metan onlê atoin-Papua (nbi Indonesia ma Papua Nugini).
- (3) Neis nâko tuaf juta 10 es a-mpake, neisneis a-nbi Tanzania ma Kenya (on uab resmi). Nbi Tanzania in a-njail uab resmi natuin Presiden Julius Kamburage Nyerere in mepu he nfit nasaeb uab Afrika.
- (4) Kanaf i, masi nê m nâko monê (Belu), mapakê on kanaf bian neu Uab Metô.
- (5) Nâko situs *Ethnologue: Languages of the World, 14th Edition*
- (6) Onlê Klei Katolik in *Katekismus in Nesan*
- (7) Nbi Klei Katolik hit tahin Sulat Knino lê P. Vincent Leko, SVD nok in atulun-sin natlakab neu Uab Metô nâko versi uab Jerman *Katholische Schulbibel*.
- (8) Tekas lê mapakê namfau nbi tekanab, onlê *Kopna-m-Olain, Lulai-m-Baoknaes*.

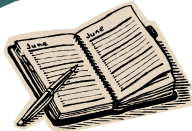
Nota: mbt = ma bian a-ntein (dll.); 4'e = hâ'e (ke-4)

'Maus Humaf Bian : Bsoöt

Absoöt (asboöt) nâko Kleja, Insana, TTU, oras elaf adat a-nbi fam Pakaenoni in lopo 'naek (lopsuku).

Foto: Fransiskus Pakaenoni

Ntomneu Uab Metô In Nontuis (Ejaän)

TALANTEA neno i fêka nmuí fa nontuis (ejaän/ortografi) resmi neu Uab Metô lê mafekan a-nbi kongres (tolas 'naek) resmi es, onlê sâ lê a-njail nalail neu uab Jabas/Jawa. Lo mnaneo nmuí nontuis lê mapakê a-nbi dokumen malulbás (masonî) sin, me fêka nmuí fa laistuis lê namnés (neu tuis ok-okê).

Tnen nâko in hanan, Uab Metô nmuí aksen namfafau nbi in hanfuaf-sin. He tfé 'takaf neu aksen sinnane, biasa hit a-tpaek apostrof ('takaf nabit), nbi hanfuaf-es in matan, tnanan, aî kotin. Cara i masimô, me hanfuaf-es lof namnaun fun apostrof amfaut lê mapakê nane. Neu, he tmoê hanfuaf nane nâpál a-neis ma nêfisien a-neis, au uâkâ ak hit a-tpaek aksen humaf f auk (lê a-nmuí es kibort/papan-tendes komputer internasional sin) lof ka mâneät fa neis ma nmeu neis. F auk nâko lê aksen sin'i mapakê msâ es uab Prancis ma Portugés. Masi onnane, aksensin nane lê mapakê neu Uab Metô, sin fungsî (he nâtakâ hanaf) ka namnés fa. Tanesâ tan tlekâ abitin munin ('pinan) i:

1. Fun-ahunut i au uhakeb ume mese'. = Fun-ahunut i au uhakeb ume mesê. *Bulan lalu saya membangun sebuah rumah.*
2. In a-nmui' oto nua. In lof na'sosa' nain es. = In a-nmuí oto nua. In lof nâsosâ nain es. *Dia mempunyai dua buah mobil. Dia akan menjual salah satu.*
3. Au fe' oum u'ko kota. = Au fê oum ûko kota. *Saya baru saja datang dari kota.*
4. Ho tataf a'naete nato'. = Ho tataf ânaete nató'. *Kakak sulungmu marah.*
5. In olif akliko' nahín. = In olif aklíkô nahín. *Adik bungsunya tahu.*
6. Miun kle'o-kle'o! = Miun kleö-kleö! *Minumlah sedikit demi sedikit!*
7. Li'ana' i nah neik palu'. = Liänâ i nah neik palû. *Anak ini makan dengan lahap.*

Aksen a-msâ a-npoin nbi konsonan (huruf amates) in matan. Aksensin biasa mâtakâ neik apostrof afeit ('). On tlekâ: Au 'nao eu tasi he 'tifkai (= 'kifkai) ikâ. *Saya pergi ke laut untuk menjala ikan.*

Nota: (1) Au fê **oum ûko** kota = Au fê **aum oko** kota. (2) In lof **nâsosâ** nain es = In (l)of **nâsaü** nain es. (3) Au 'nao **eu** tasi. = Au 'nao **on** tasi. (4) ume mesê = umes, umjes, uimles. (5) fun-ahunut = funan ahunut. (6) palû = komat (*Amanatun*). (7) i = ia, lai, ije. (8) liänâ = jiänâ (Tunbaba, TTU). (*Haefes a-ntein lof a-nmuí daftar neu hanfuaf nâko logat/dialek bian*).

Cara he Ttui teik Simbol Kibort Internasional

Tkekas ma ttahan **Alt** (teiki 'nimak amonot/'li) ma tkekas **Nomor** abitin Kibort ini bnapan 'neü aî **Nomor** abitin Kibort Leptop (teiki 'nimak ahinet/'neü). Talail nomor, tafeitin **Alt**; simbol lof a-npoi nbi layar. (**Num Lock** musti nbi posisi **On** [npín])

á = Alt + 160/0225	Á = Alt + 0193	í = Alt + 161/0237	Í = Alt + 0205
â = Alt + 131/0226	Â = Alt + 0194	î = Alt + 140/0238	Î = Alt + 0206
ä = Alt + 132/0228	Ä = Alt + 0196	ï = Alt + 139/0239	Ï = Alt + 0207
ú = Alt + 163/0250	Ú = Alt + 0218	é = Alt + 130/0233	É = Alt + 0201
û = Alt + 150/0251	Û = Alt + 0219	ê = Alt + 136/0234	Ê = Alt + 0202
ü = Alt + 129/0252	Ü = Alt + 0220	ë = Alt + 137/0235	Ë = Alt + 0203
ó = Alt + 162/0243	Ó = Alt + 0211	Simbol bian	
ô = Alt + 147/0244	Ô = Alt + 0212	± = Alt + 241	ã = Alt + 0227
ö = Alt + 148/0246	Ö = Alt + 0214	µ = Alt + 230	õ = Alt + 0245

Puisi

Kaisâ mumtau

Nâko: Yohanes Manhitu

Sekau es nak monit i nmânáf?
 Sekau es natón nak i 'baë?
 Kalu ho msobal he msutai,
 Kalu ho mtamis in minan,
 Ho lof muhín in menun.

Me sekau es he naen kun,
 He nasaitan senat amonit
 lê in tunan fêka nasúf?
 Kaisâ mumtau! Mumép!
 Ho lof a-mtamis minoní.

Yogyakarta, Funhâ [April] 2008

Jangan takut

Karya: Yohanes Manhitu

*Siapa yang bilang, hidup ini ringan?
 Siapa yang katakan, ini permainan?
 Bila kau coba menanggungnya,
 Bila kau mencicipi rasanya,
 Kau 'kan kenal pahitnya.*

*Namun siapa yang akan berlari,
 Meninggalkan tanaman yang tumbuh,
 Yang pucuknya belum berbunga
 Jangan takut! Kuatkan dirimu!
 Kau 'kan mencicipi rasa manis.*

Uabatlêkâ

Besi tapne nmouf nain me nesne nabala.

Artinya: "sarung pisau jatuh tetapi isinya tetap ada".

*Seseorang yang telah meninggal dunia meninggalkan penggantinya,
 yaitu anaknya yang diberi kuasa atau kedudukan
 untuk meneruskan peranan orangtuanya.
 (Yohanes Manhitu es nabuab)*

**Neu totis ma komentar ntomneu media i, msounû e-mail neu
 ymanhitu@yahoo.com**

